

MACHIAVELLI.

MACHIAVELLI neve — egyike azoknak, amelyeket az emberiség nem felejt el többé — napjainkban megint egyszer különösen aktuálissá vált. Concha Győző már a világháború elején megállapította a machiavellizmus újraéledését. (Budapesti Szemle, 1914. nov.) S csakugyan, a világháború Flórenc titkárának eszmevilágában mozgott, legfeljebb gigászi arányaival haladva meg a Principe méreteit. A háború utáni események is csak megerősítik Concha diagnózisát. S főleg a mi külön magyar tragédiánk nagyon is a Machiavelli recipéi szerint folyt le és folytatódik. Így nekünk, akiknek politikájában minden más inkább volt, csak machiavellizmus nem, van okunk rá Machiavelli iránt érdeklődni.

Machiavelli szellemét az államtudomány többnyire csak azért szokta megidézni, hogy megtagadjon vele minden közösséget, holott tanácsainak mérges virágai között mély bölcseségek is rejtőznek. Az államtan történetírójának ezeket is észre kell vennie.

* * *

Machiavelli tudományos jelentőségének egyik része abban rejlik, hogy néhány problémát szellemének éleselméjűségével és egyoldalú racionalizmusának kérlelhetetlenségével a lehető legélesebb világitásba helyezte. Oly riktó világitásba, hogy az államtudomány többé nem haladhat el mellettük.

E problémák egyike a politika és a morál viszonya. A probléma nem volt új Machiavelli korában sem. Amióta csak az államról gondolkodni kezdtek, azóta ott kígyózott ez a kérdőjel is a politikai elmékedések mélyén. A nagy pogány bölcsészek akként nyúltak hozzá, hogy az erkölcsről szóló tanításaikat a politika részévé tették. Az ő rendszereikben az ethika az államról szóló tudomány egyik fejezete. A nagy keresztény bölcsészek az Isten országára szegzett messzenéző szemmel vagy másodsorba helyezték az államot, vagy egészen le is nézték. Machiavelli éles szeme viszont csak az államot látja meg, de semmi egyebet; az erkölcs színeivel szemben vak. Mint ahogy a Turner képei azt is megmutatják, miként tükröződik a világ a rövidlátó szemben, úgy Machiavellinek az államról festett képei azt is mutatják, miként tükröződik az állam az erkölcsileg színvak szemében. Ez a bántó egyoldalúsága állandóan izgat azóta a probléma helyes megoldására. És így Machiavelli c részben egyik legjobb példája annak, hogy a társadalomtudományokban az egyoldalúság bátorságával vagy inkább fogyatkozásával fellépő elméletek igazi értéküket mennyire meghaladó jelentőséghez jutnak. Nem lehet

mellettük elmenni, mert nem lehet őket cáfolatlanul hagyni. Merész egyoldalúságukkal a lehető legrikítóbban megformuláltak egy problémát; megoldásaik féligazságai állandó ösztönzésül szolgálnak rá, hogy kiegészítsük azokat az igazságnak belőlük hiányzó részével. Minthogy ez pedig gyakran igen nehéz, e vakmerően egyoldalúak oly örökéletűekké válnak, mint a probléma, amellyel nevük egybeforrott. Egyik részében ily természetű a Machiavelli halhatatlansága is. Szellemének egyoldalúságával mindenki másnál erősebben rázogatta e nagy probléma kapuját, amelynek hogy nyitjára akadjon, nem volt eléggé mély bölcsész.

* * *

Machiavelli Miklós Flórencben 1469-ben született, úgy apai, mint anyai ágon régi nemesi családból. Ifjú éveiről keveset tudunk. Huszonöt éves korában az ókori irodalom egy tanára mellett titkárkodik. Huszonkilenc éves korában a flórenci signoriánál, majd a tízek tanácsánál nyer alkalmazást. E szolgálatát 14 éven keresztül nagy buzgalommal és odaadással végzi. Számos követésbe megy önállóan vagy mások mellett. Többek között a pápához, Borgia Caesarhoz, a német császárhoz és ismételten a francia királyhoz. Állandóan anyagi zavarokkal küzd. Soderini Péternek, a flórenci köztársaság élethossziglan választott gonfalonierejének belső bizalmasa lesz és e révén a háttérből nagy befolyást nyer hazája közügyeire. A Medici-ellenes párt exponált híve. Ezért 1512-ben a köztársaság bukásával és a Mediciék visszatérével elveszti állását és egy a város határán kívül, az országút mentén fekvő házikójába internáltatik. 1513-ban a Mediciék elleni összeesküvésben való részesség gyanúja miatt rövid időre börtönbe, sőt kőpadra is kerül s bár ártatlansága csakhamar kiderül, ez az incidens még inkább megakadályozza annak az igyekezetének sikerét, hogy az új rend szolgálatába állhasson. Ebben az időben írja meg politikai műveit.

Utóbb Medici Gyula bíboros megbízza Flórenc történelmének megírásával s ezért évről-évről biztosit neki.

1527-ben egészsége rohamosan hanyatlik s ez évben, 58 esztendőskorában meg is hal, egy leánygyermeket és négy fiút hagyva hátra.

Megírta Flórenc történetét; több színdarabja is van és néhány másfajta költői kísérlete; egy terjedelmes értekezése a háború művészetéről, több kisebb politikai dolgozata. Bennünket elsősorban két nagyobb politikai műve érdekel: az *Elmélkedések Titus Livius első tíz könyvéről* és az ezt kiegészítő *Fejedelem*.

Temérdek követi jelentése és számos magánlevele is fennmaradt. Ez utóbbiak adják írójuk legközvetlenebb és legelevenebb képét. Közvetlen és fesztelen hangon vannak írva és nem a legjobb erkölcsűnek mutatják írójukat; inkább olyan embernek, aki nem szigorú sem magával, sem másokkal szemben, az élet örömeiből semmit sem tagad meg magától, akit valami szellemi élvhajhászat-féle vonz minden szellemi nagyság felé és aki az állam dolgait a kedvtelés szenvedélyével űzi, nem a kötelességteljesítés öntudatával.

Minden művét fényes és könnyed stílus jellemzi. Az olasz prózának

ő egyik legelső mestere. Csevegések formájában tárgyalja az államtan kérdéseit is. Minden nehézkesség nélkül ömlik tollából történelem, értekezések, követi jelentések és magánlevelek keretében a politikai tanácsok és elmélkedések szakadatlan sora.

* * *

Machiavelliben szenvedélyé fokozódott a közügyekkel való foglalkozás. Igazi politikai temperamentum. Neki éltető eleme a florenci ügyek igazgatása; ez az a levegő, amely nélkül valósággal lélegzeni sem tud. Jól jellemzi önönmagát egyik volt követtársához, Vettori Ferenchez írt levelében: «Nem tudok én beszélni — úgymond — sem selyemről, sem gyapjúról, sem nyereségről, sem veszteségről; vagy némának kell maradnom, vagy az államról kell szólnom».

Ezért volt neki oly elviselhetetlen, hogy a Mediciek nem akarták igénybevenni szolgálatait. S ha már sehogy sem foglalkozhatott hazája közügyeivel, a régi Róma históriáját lapozgatja Titus Liviusban és ennek nyomán tollal a kezében elmélkedik az államok dolgairól. Így születik meg két politikai munkája, hírességének alapja: a Titus Livius első 10 könyvéről való elmélkedések és a «Fejedelem»-ről írt munkája. Keletkezésük történetét maga mondja el egy Vettori Ferenchez írt levelében. Korán kel, kimegy az erdőre, ahol fát vágat és ahol a favágókkal tölt el két órát. Onnan egy forráshoz vonul, költővel kezében. Majd a korcsmába megy, elbeszélget az átutazókkal, elkérdezi őket, mi újság hazájukban s megfigyeli ízlésük és képzelődésük különbözőségeit. Miután családjával megebédelt, ismét visszatér a korcsmába, ahol megvan a rendes társasága: a korcsmáros, egy mészáros, egy molnár és két mészégető. Ezekkel estig játszik szerencsejátékokat ezer veszekedés és szitkozódás között. Jóllehet többnyire csak egy garasért pörölnek, a szomszéd faluba is elhallatszik lármájuk. «Ebbe az alacsony életbe elmerülten — írja — kidugom fejemet a penészből, gúnyolva sorsom mostohaságát, mert látni akarom, nem szégyeli-e el magát. Ha eljő az est, hazamegyek dolgozószobámba. A küszöbön levetem a piszkos és sáros parasztgúnyát, királyi udvarhoz illő ruhát öltök magamra és így, illő öltözetben lépek be az ókor nagyjainak udvarába. Itt szíves fogadtatásban részesülök és azzal a táplálékkal üditem magam, amely egyedül nekem való s amelyre születtem. Nem restellek velük beszélni, megkérdezem tőlük tetteik indokait; ők pedig nyájasan felelnek, úgy hogy négy órán keresztül nem érzek unalmat és elfelejtem minden viszontagságomat; a szegénység nem ijeszt, a halál nem rettent. Egészen felolvadok bennük. S Dantéval tartva, aki azt mondta, hogy a halottak megjegyzése nélkül nincsen tudomány, följegyeztem magamnak beszélgetéseikből a legfontosabbat és egy kis munkát szerkesztettem belőle: de Principatibus, amelyben, amennyire csak tudok, belemélyedek abba, hogy mi a fejedelemség, melyek a fajtái, hogyan szerzhető meg és hogyan vész el. Ha valamelyik ötletem valaha megnyerte tetszésedet, úgy ez nem fog visszatetszeni s egy fejedelemnek, főleg egy új fejedelemnek bizonyára kedvére való lesz, amiért is Juliano ő Fenségének fogom ajánlani.» Medici Gyula azonban időközben elhalt s így

Machiavelli Medici Lőrincnek ajánlotta művét. Ő Fensége kegyeit a kis könyv ugyan elmulasztotta megszerezni, de megszerezte írójának a halhatatlanságot.

* * *

Miként Ferrari megállapítja, Machiavelli gondolkodásának általános iránya az asztrológizmus egy nemének hatása alatt állott. Az egész világ-egyetemben mindenütt bizonyos szabályos körforgást lát. A csillagok járása, az évszakok váltakozása, az élet és a halál épen úgy mutatják ezt a körforgást, mint az ember szaporodása s pusztulása, vagy az alkotmányok körforgása.

Így az ember is benne áll a természet e rendjében; ugyan nem egészen tehetetlenül. Mert ha a fölötte uralkodó törvényeket megváltoztatni nem is tudja, az értelem fegyverével mégis meg tudja ragadni a törtelem kerekeinek küllőit és siettetni vagy késleltetni képes azok forgását.

Szóval sorsunk egy részét mi magunk alakíthatjuk, másik részében azonban a végzet uralkodik rajtunk, amelynek sötét útjaiba legfeljebb csodálatos próféciák vetítenek egy-egy világító sugarat. «Hogy honnan van — mondja Machiavelli — nem tudom, de régi és új példák mutatják, hogy az államot sohasem éri súlyos csapás, amelyet jósok, próféciák, csodák vagy égi jelek nem jövendőlnének meg előre. Hányszor jósolta meg Savonarola, hogy VIII. Károly francia király be fog törni Itáliába? Arezzo fölött — egész Toscana tudja — csatázó, fegyveres embereket láttak a levegőben. Medici Lőrinc halála előtt pedig villám csapott a dóm kupolájába és Soderini Péternek, a flórenci nép élethossziglan választott gonfalonierejének elüzetését nem jelezte-e szintén a palotába csapott villám? Livius is meséli, hogy a gallok Rómába érkezése előtt egy emberfölötti hang meghagyta egy plebejusnak, amidőn éjjél idején az új utcán haladt át, jelentse a szenátusnak, hogy a gallok el fognak jönni.» (Elmélkedések, I., 56.)

Machiavelli nem tudja e jelenségek okát. Olyasvalakinek kellene azokkal foglalkoznia — úgymond — aki átlát úgy a természetes, mint a természetfölötti dolgokon. Lehet, hogy annak a filozófusnak van igaza, aki szerint a levegő a jövőbe látó eszes lényekkel van telve, akik részéből ilyen módon figyelmeztetik az embereket a fenyegető bajra.

Íme a renaissance embere, hitetlen és hiszékeny egyaránt s amily járatos az emberbolyok nyüzsgésében, a cselszövények, pártütések és hódítások világában, oly járatlan a nagy természet birodalmában.

Az emberi életnek ebbe az alakítható részébe tartozik bele Machiavelli szerint jórészt az államok dolga is. Ezért helytelenül járnak el szerinte azok, akik az ókort sok minden tekintetben utánozzák, csak az államok dolgában nem fordulnak hozzá tanácsért, azt hívén, hogy e részben az ókor utánzása nemcsak nehéz, hanem lehetetlen is volna. «Mintha az ég, a nap, az elemek és az emberek nem volnának ma is ugyanazok mint hajdanában!» (Elmélkedések, I. kv., Bevezetés.)

Machiavelli az ókor renaissance-át, amelyet szemé előtt látott, az állami életre is ki akarja terjeszteni és kora ezer apró *olasz államocskájának* vak tülekedése helyébe visszaálmódja az ókori Róma nagyságát.

Ily gondolatokkal eltelve veszi kezébe Titus Liviust és keres belőle okulást minden idők politikusai, de elsősorban saját kora és hazája züllött állami élete számára.

Az állami életnek egyik adott tényezője az ember természete. Ezt a természetet Machiavelli állandónak nézi. Ha a régi és az új eseményeket vizsgáljuk, könnyen felismerjük, hogy minden állam és nép ugyanazokat a dolgokat óhajtja. Ha tehát figyelmesen kutatjuk a múltat, könnyű dolog a jövő eseményeket előrelátni és ugyanazokat az eszközöket alkalmazni, amelyeket a régiek alkalmaztak, vagy ha ezek épen nem állanak rendelkezésre, az események hasonlóságának megfelelő újakat kitalálni. (Elmélkedések, I., 39.)

Erről a változatlan emberi természetről azonban nagyon sötét képet alkotott magának Machiavelli. Aki alkotmányt vagy törvényeket készít, annak szerinte azt kell feltételeznie, hogy minden ember gonosz és hogy gonoszsága mindannyiszor érvényesül, valahányszor azt szabadon teheti. Az emberek még akkor is gonoszak, amikor nem látszanak annak. Mert ha az emberek gonoszsága valamely esetben ideig-óráig rejtve is marad, ez csak onnan van, hogy a tapasztalat még ki nem derítette, de az idő, minden bölcsesség atyja, előbb-utóbb nyilvánvalóvá fogja tenni. Az ember csak a kényszernek engedve cselekszi a jót. Az éhség és a szegénység teszik az embereket szorgalmasokká és csak a törvények teszik őket jókká. (Elmélkedések, I., 3.)

Az ilyen nagy pesszimistákat szokták rendszerint jó emberismerőknek mondani, úgy a politikában, mint a magánéletben. Pedig nekik sincsen igazuk. A gonosztevő mellett ott van a szent is, mint a «homo sapiens» tág lehetőségeinek egyik válfaja. De az átlagember is jóból meg rosszból van összetéve. Amit Madách a nőről mond, hogy sárnak és nap-sugárnak keveréke, az emberre általában áll. Az ember cselekedeteinek két főrugója, hogy vagy azért tesz valamit, mert helyesnek tartja, vagy azért, mert hasznosnak ítéli magára nézve. Nemcsak az önzés hajtja, hanem a jóság vágya, a hit, a helyesség áhítozása hasonlóképen.

Igaz, hogy a szent ritkább, mint a gonosztevő és lehet, hogy az átlagember motívumai között is sűrűbbek az önzők, mint a cselekvés helyességéről való meggyőződés. Innen van, hogy akik az ember alacsony szenvedélyeire s haszonleső természetére építik föl számításaikat, ritkábban tévednek, mint azok, akik pusztán ideális tulajdonságokkal számolnának. Ezért szokták magukat a feketén látók jó emberismerőknek tartani és szokták azokat, akik embertársaik nemes gondolkodására alapítják elméleteiket vagy gyakorlatukat, mint naiv álmodozókat és a politikához nem értőket lemosolyogni.

Machiavelli sem lát az emberben semmiféle jó tulajdonságot. Miként később a nemzetgazdaságtan tisztán az ember gazdálkodó természetének alapulvételével építette föl tudományát, úgy ő a politika tudományát tisztán az emberi gonoszságra próbálja alapítani. Csakhogy a nemzetgazdaságtan a társadalmi életnek egy szűkebb szelvényére nézve vont e fikció alapján következtetéseket és eredményeit még így is ki kellett igazítania azzal, hogy az elhanyagolt erkölcsi indítékokat később ismét számításba

vette; Machiavelli ellenben az emberi életnek egy sokkal átfogóbb darabját, az egész politikát próbálta ebből a félszeg kiindulópontból levezetni. Hibáinak jórésze már ezáltal adva volt: aki ördögök számára ír politikát, ördögi politikát fog írni.

Aki az emberi nem állami életéről akar egybefoglaló képet festeni, az összes emberi érzelmek, hitek, áhítatok, magasságok, szárnyalások, önfeláldozások, ábrándok, nemességek, igazságszolgáltatások és az összes emberi szenvedélyek, érdekeltségek, számítások, kapzsiságok, hiúságok, kicsinységek, sőt alacsonyosságok, árulások és boszúállások e minden másnál hatalmasabb drámájáról, — annak nem szabad rossz színműíró módjára sem angyalokkal, sem ördögökkel eljátszatni az ember e tragédiáját. Machiavelli egyik főhibája, hogy nem látta meg az embert a benne rejtőző ördögtől.

Machiavelliről nehezebb képet adni, mint másról, mert nála minden a részletekbe széled, az ő könyvei csupa dirib-darab. A problémákat úgy adja elő, amint Livius olvasása közben eszébe ötlenek. De csak ez a külső kapocs fűzi össze e jó tanácsok és elmélkedések széthulló csokrát.

Neki ugyanis nincsen rendszere, amelyet néhány tételbe foglalhatnánk. Tanait nem vezeti le általános kiindulópontokból. Nem filozófus-elme, hanem inkább egy-két konkrét történelmi eseményből igyekszik levonni a konkrét tanúságot. Gyakorlatiasságra törekvő eszejárása és természete nem engedi őt magas általánosságokig elkalandozni. Bár épen ez a módszer tereli őt mégis gyakran a túlgyors általánosítás útjára. Az ő munkája ugyanis igen nehéz talajon mozog. Ha minden következtetését kellően körülbástyázta volna mindama különleges feltétel, megszorítás és fenntartás felsorolásával, amely mellett az helyt állhat, ez akkora aprólékosságot igényelt volna a történelmi példák elemzésében és az abból levonható tanulság alkalmazásánál, hogy áldozatul esett volna munkájának eleven- sége és érdekessége.

Aztán meg őt a történelmi tanulság mégis csak a közvetlen gyakorlati használhatóság szempontjából érdekelte leginkább. Amint régebben megszokta, hogy követi útjain vizsga szemmel tekintszen körül s küldje haza ezerszámra követi jelentéseit, — úgy néz szét most politikai mellőz- tetésének keserű napjaiban az ó-kor uralkodói között, így írja e követi útjáról is a maga megszokott módján szapora jelentéseit, nehogy a hallot- takból és látottakból valami kárba vesszen az Arno-parti elhatározások számára.

Így aztán a Machiavelli munkái sajtáságos keverékei a túlságos casuisticának és a mindazonáltal túlzott általánosításnak. Machiavelli a történelmet a politikai aktualitásokhoz szokott szemmel nézi; az eseteket mint gyakorlati ember rendszerint egész különlegességükben látja. De, ami- dőn aztán felveti a kérdést, hogy mit tanulhat az államtudomány egy-egy ilyen esetből, akkor a következtetés rendszerint mégis az elsietett általáno- sítás hibájába esik. Machiavelli módszerét azzal jellemezhetjük legjobban, hogy egyes esetekre szóló recipéknek gyűjteménye, amelyek beváltak a tör- ténelem boszorkánykonyháján. Afféle politikai szakácskönyvek az ő munkái.

E módszer éles és határozott alkalmazásával ismét problémát dobott az államtudományba. Forgasd néhány lapját és önkéntelenül épen úgy kérdezni fogod, mit és hogyan tanulhat a politikus a történelemből, mint ahogy kérdezni kell, mi a politika viszonya a morálhoz? Machiavelli a maga határozott s markáns állásfoglalásával, az egyoldalúság bátorságával ránk kényszeríti e kérdéseket.

* * *

Két államtani főműve az *Elmélkedések Titus Livius felett* és *A fejedelem* című voltaképpen egymást egészítik ki. Egyidőben is keletkeztek, 1513-ban. Az előbbiben főleg a köztársaságok fennmaradásának és boldogulásának útjairól elmélkedik, az utóbbiban a fejedelmek nagyságának eszközeit keresi. Téves azonban úgy felfogni ezt a szétválasztást, hogy Machiavelli az egyikben a népnek hízelkedik, a másikban pedig — amelyet Medici Lőrincnek ajánlott — a flórenci köztársaság bukása után a zsarnokság dicséretét zengi. Ezt a beállítást már az a tény is megcáfolja, hogy Machiavelli az *Elmélkedéseket* is már a köztársaság bukása után írta. Sőt, hogy a *Fejedelem* előbb is készült el, míg az *Elmélkedések* befejezetlenek maradtak. Én úgy látom e kettőnek egymáshoz való viszonyát, hogy a *Fejedelem* nem egyéb, mint Machiavelli összegyűlt jegyzetei ama részének gyűjteménye, amely neki különösen alkalmasnak tetszett arra, hogy külön csokorba fűzve, felhívja vele magára a Mediciek érdeklődését és rávegye őket arra, hogy ismét visszafogadják a közszolgálatba. Így hát különszedte az erre vonatkozó részeket s ki is bővítette őket valamelyest és talán alá is húzott egyetmást, amiről feltételezhettem, hogy a Medicieknek tetszeni fog. Machiavellit rokonszenve inkább a köztársaság felé vonta. De ő elsősorban nem szobatudósnak, hanem gyakorlati államférfiúnak érezte magát san-cascianói magányában is. Mihelyt tehát úgy látta, hogy a flórenci köztársaság ideje lejárt, megbarátkozott a fejedelemség gondolatával. Ha rokonszenve a köztársaság felé vonzotta is, politikai érdeklődései sokkal szélesebb körűek voltak, semhogy a köztársaság vagy fejedelemség vitakérdésében kimerültek volna. Sőt politikai álmai egyik-másikának épen jól felelt meg a fejedelemség. A két munka közül az *Elmélkedések* című az átfogóbb, a fontosabb és terjedelmesebbik. Címét: *Elmélkedések Titus Livius első tíz könyvéről*, nem kell szó szerint venni. A munka csaknem hasonló joggal viselhetné azt a címet is: *Elmélkedések az olasz történelem felett*. Livius lapozgatása közben a legkülönbözőbb politikai vonatkozások jutnak az eszébe. Annyira telítve van az államra vonatkozó gondolatokkal, hogy bárminemű alkalom azonnal kiváltja belőle azok egész láncolatát. A gyakorlott politikus éleslátásával tudja magát beleélni egy-egy történelmi helyzetbe; mintha csakugyan követségben járna a régi Róma nagyjainál és jelentést írna tapasztalatairól Flórenc urai számára. Azonnal megkapja a történelemben a politikailag jelentős mozzanatokat „és nagy írói képessége néhány szóban oly eleven képet állít olvasója elé, hogy azt is egy-kettőre odavarázsolja Róma fórumára, tájékoztatja az aktuális pártkérdésekről és az ókori események oly figyelmes szemlélőjévé teszi, akárcsak kora valamely izgalmas tárgyalását hallgatná. Gyakorlati

szeleme azonban nem azért mélyed a múltba, hogy azon elmerengjen. Ő Flórenc éber titkára marad a régi Róma fórumán is. A római események csak kiinduló pontjai egy-egy elmélkedésének. Egy ugrással ismét a korabeli Itáliában terem, rávilágít a hasonlóságokra és nagy világossággal vonja le az ókori kirándulás tanulságait.

A rómaiakról való elmélkedéseibe sok más nép történelméből is sző bele adatokat. Így rólunk, magyarokról is megemlíti, hogy védőbástyái vagyunk a nyugati népeknek a keleti hordák ellen és hogy fegyvereink híjján Itália és a keresztény egyház nem egyszer érezték volna a tatár seregek súlyát.

* * *

Az államok alakulása tekintetében Machiavelli megkülönbözteti az őslakók államalapítását, amely rendszerint nagyobb biztonság és az ellenségnek való könnyebb ellenállás kedvéért megy végbe és az idegenek alkotta államokat, amikor egy állam gyarmatot létesít, vagy egy uralkodó a maga dicsőségére épít új várost, vagy pedig éhség, járvány vagy ellenség által régi hazájuk elhagyására kényszerített emberek alkotnak újat. (Elmétk., I, 1.)

Amióta Platón felvetette az államformák kérdését, az állambölcsek többé nem térhettek ki e kérdés elől. Machiavelli is rátér és szó szerint a Polybios formulázásában veszi át az Aristoteles-féle kétszer hármas felosztást, a három helyes és a három helytelen államforma tanát. Ez a Polybios-féle formula az államformák egymáshoz való viszonyáról volt leginkább ínyére Machiavelli pesszimista alaphangjának: A három helyes bármelyikét is válasszuk, rövid időre tesszük, mert az csakhamar átfordul a helytelenbe. A királyságot az utódok mihamar zsarnokságra fordítják; ezért a nép a kiválókat követi, akik elúzik a zsarnokot és arisztokráciát létesítenek. Ez azonban az alapítók utódainak kezében oligarchiává romlik, amelyet a népuralom elsöpör. Csakhogy ez meg szabadosságra fül; ennek pedig ismét zsarnokság a vége.

Ebben a pokoli körben kering az államok összesége. S csak azért ritka dolog, hogy ugyanegy állam többször járja végig ugyanezeknek a forradalmaknak e táncát, mert legtöbbször valamely felfordulás alkalmával egy másik állam hatalmába esik. A három jó tehát nem tartós, a három rossz pedig már alapelvénél fogva rossz. Ezért mondja Machiavelli Polybiossal, hogy a bölcseségükről híres törvényhozók nem alkalmazzák e három tiszta államforma valamelyikét, hanem az állandóbb természetű vegyes alkotmányt, amelyben a fejedelem, az ország nagyjai és népe együttesen kormányoznak. (Elmétk., I, 2.)

A tömeg csakugyan olyan változékony és állhatatlan — mondja egy másik helyt (Elmétk., I, 58.) — mint ahogy azt a történetírók egyre ismétlik. De az egyes ember és különösen a fejedelem — teszi hozzá — semmivel sem jobb. Sok fejedelem volt már a világon, de csak kevés volt köztük a jó és a bölcs. Ezért van szükség alkotmányos uralkodóra. Ő rajta nem lehet a tulajdonképeni emberi természetet vizsgálni, mert őt féken tartja a törvény. Az ilyen fejedelemmel csak a szintén törvénnyel fékezett tömeget lehet összehasonlítani. Az ilyenre sem áll többé a Livius mondása, hogy

vagy meghunyászkodva engedelmeskedik, vagy kevélyen uralkodik. Úgy a fejedelem, mint a tömeg, egyaránt vétkezik azonban, ha veszély nélkül teheti, vagyis, ha szabadjára van engedve.

Később ugyan a florenci alkotmány reformjáról szóló emlékiratában a egyes alkotmányok ellen nyilatkozik. Csak az az állam lehet állandó, úgymond, amely vagy igazi fejedelemség, vagy igazi köztársaság. Míg ugyanis a tiszta köztársaság csak a fejedelemség irányában, a tiszta fejedelemség csak a köztársaság irányában változtatható meg, addig a kettő közt fekvő vegyes államformák úgy a tiszta fejedelemség, mint a tiszta köztársaság irányában változhatnak. Ez az érv nem nagyon meggyőző, minthogy az államok állandósága nemcsak attól függ, hogy hány irányban van meg átalakulásuk lehetősége, hanem még sokkal inkább attól, hogy mekkora a változás irányában ható erő. Valószínű, hogy ezt az újabb állásfoglalását jelzett emlékiratában valamely egészen aktuális jellegű gyakorlati szempont sugalmazta.

A fejedelemségek közt aszerint tesz különbséget, amint azok öröklöttek, avagy részben vagy egészükben újonnan szerettek; amint az alattvalók hozzá vannak szokva az egyeduralomhoz, avagy azelőtt köztársaságban éltek-e; amint a fejedelem idegen segítséggel, avagy a maga emberiségéből, szerencsével vagy pedig vitézséggel szerezte-e meg uralmát; amint az újonnan hódított tartomány ugyanolyan, avagy más nemzetiségű, mint a fejedelem régi állama. (Fejed. 1. fej.) Itt Machiavelli már elhagyja a görög vezetőfonalat és a saját friss meglátásait tárja elénk. Rögtön meg is érzik azon, hogy nem a szokott módon a jogi jegecesedés formái különböztet, hanem politikai erőviszonyok szerint. Politikailag csakugyan más az olyan fejedelemség, amelynek alattvalói monarchikus érzelműek, mint az olyan, amelyben a monarchiát a szabadság bilincsenek érzik. Ahol sok a nemes, vagyis az olyan ember, aki bőségben és birtokainak hozadékából él, főleg, ha még váraik és alattvalóik is vannak, ott lehetetlen szabad köztársaságot alapítani. Itt királyi hatalomra van szükség, amely azokat féken tartsa. Viszont, ahol nagy az egyenlőség az emberek között, ott bajosan fog sikerülni korlátlan fejedelemséget alkotni. (Elmék., I, 55.)

Az öröklött fejedelemségeket könnyű megtartani. Itt elég, ha a fejedelem követi ősei hagyományait és alkalmazkodik a kor követelményeihez. Sőt még ha az erőszak meg is fosztaná trónjától, az ismét ő reá fog visszazállani, mihelyst az új birtokosokat baj éri. Hacsak rendkívüli hibák nem teszik gyűlöletessé, alattvalói rendszerint szeretni is fogják örökös urukat. (Fejed., 2. fej.) A monarchikus államformához szokott nép, ha köztársasággá is lesz, csak nehezen fog az maradni. Főleg a romlott állam nem válhatik azzá. Még akkor sem, ha a fejedelem családostól kiirtatnék. Itt az egyik fejedelmet csak egy másik fejedelem kergetheti el. (Elmék., I, 16,17.)

De nehéz megtartani az újonnan szerzett trónt. Akik az új fejedelmet trónjához segítették, azok túlzott igényekkel lépnek fel vele szemben, amelyeket lehetetlen lesz kielégíteni; akik pedig elleneztek trónrajutását, ellenségei lesznek.

Ha az új tartomány ugyanolyan nemzetiségű mint a hódító állam,

akkor megtartására elég a régi uralkodó családot megsemmisíteni és a nép régi szokásait meghagyni. Ha ellenben más nemzetiségű, akkor megtartása nagyon nehéz s sok szerencsét és ügyességet igényei. A legerőteljesebb eszközök egyike, ha a hódító az új területre teszi át székhelyét, mint ahogy a török szultán tette Görögországgal. A másik eszköz a telepítések az új tartomány fontosabb pontjain. A telepítés nem kerül sokba és csak azokat sérti, akiket el kellett űzni, hogy az új telepeseknek adják át házuakat s földjüket. Ezek pedig a kisebb rész, szétszórva élnek és szegények: így tehát nem veszedelmesek; a többit pedig könnyű megnyugtanni és félni is fognak tőle, hogy hasonló sorsra jutnak, ha megmozdulnak. Az embereket ugyanis vagy nyugalomba kell édesgetni, vagy pedig meg kell őket semmisíteni; mert a könnyű sértésekért bosszút állanak, de a súlyosakat nem képesek megtorolni. A megbántás tehát legyen akkora, teszi hozzá írónk pokoli nyugalommal, hogy ne kelljen a sértett bosszújától tartanunk. A megszállás sokkal drágább eszköz; felemészti az új tartomány jövedelmét; sokkal több embert károsít, mert a beszállásolás terhét mindenki érzi; mindenki ellenségévé válik az új uralkodónak, még pedig olyan ellenséggé, amely saját házában marad, nem válik földönfutóvá és így bosszúra képes. (Fej., 3. fej.)

Ha az egész államhatalom a fejedelem kezén van, ha a hivatalnokok mind az ő szolgálói, ha nincsenek hatalmas főurak, akikkel ellene szövetekezni lehet, úgy nehéz a fejedelem hatalmát megdönteni. Viszont, ha az ilyen monarka egyszer legyőzetik és ha családja ki van irtva, a győztesnek nincs többé kitől félnie. Mindkét irányban az ellenkező áll ott, ahol a monarchia egyes részei hatalmas főurak kezén vannak. (Fejed., 4. fej.)

Az olyan tartományt, amely megszokta, hogy függetlenül éljen, saját alkotmánya szerint, nagyon nehéz leigázva tartani. Még leginkább saját polgáraival lesz féken tartható. De ez sem biztos módszer. Biztos módszer csak egy van: a város (írónk itt város-államokra gondol) lerombolása, a lakosság szétszakítása és szétszórása. Aki egy szabadsághoz szokott várost leigáz, anélkül hogy azt lerontatná, legyen rá elkészülve, hogy maga fog megsemmisülni általa. A szabadság eszméje és az ősi alkotmány örökös lázongásnak lesznek okai. Sem az idő múlása, sem jótétemények, sem bárminemű óvatosság el nem feledtetik azokat. (Fejed., 5. fej.)

Ha egy állam ősi alkotmánya helyébe újat akarunk állítani, igyekezzünk a régiből annyit meghagyni, amennyit csak lehetséges, mert minden újítás megrázza a kedélyeket. Hagyjuk meg a réginek legalább látszatát, mert a nagy tömeg a látszattal épen úgy beéri, mint a valósággal, sőt a dolgok látszata gyakran jobban hat rá, mint maguk a dolgok. Ha tehát a kormányzók számán, hatalmán, hivataloskodásuk tartamán változtatunk, hagyjuk meg legalább régi címeiket. Ez egyaránt áll, akár köztársaság alakul királysággá, akár királyság köztársasággá. (Elméik., 1,25.)

Az emberiség két legnagyobbszerű államalkotása, a régi Róma és Nagybritánia bőven igazolják Machiavelli e szavait.

A régi intézmények ereje még a gyenge uralkodóra következő második gyenge fejedelmet is megtarthatja trónján; míg ilyenek híján a második gyenge már el fogja veszíteni a trónt. (Elmélkedések, I, 19.)

Már e megjegyzései is mutatják, hogy Machiavelli nemcsak az egyéni lélekbe pillantott be mélyen, hanem ismerte a tömegek lelki alkatának sajátosságát is, ami nélkül nincs is sem nagy történetíró, sem politikus. Csodálatos, hogy a politika, amelynek már Plató és Aristoteles is a nagy görög történetírók oly értékes tömeglélektani adalékokat szolgáltatottak, hogyan hanyagolhatta ezt el utóbb ismét, megvárva, amíg az a szociológia keretében újból életre kel. Machiavelli sűrűn alapítja okoskodásait tömeglélektani megfigyelésekre. Fényes példa rá az Elmélkedéseknek az a helye (I. 51), amelyen írja, hogy a tömegeket nem lehet találójában jellemezni, mint Livius e szavaival: A fenyegető tömeg engedelmes egyénekre bomlott, mindeniknek külön félelméből. (Ex ferocibus universis, singuli, meta suo, obediens fure.) «A tömeg sokszor nyilatkozik merészen uralkodójának parancsairól; de mihelyt a büntetés fenyeget, egyik sem bízik a másikban, hanem ki-ki siet engedelmeskedni. Amit a nép ilyen vagy amolyan veszedelmes kedvéről híresztel, tehát nem nagy dolog, amíg féken tudod tartani jó kedvében és elejét tudod venni, hogy bántalmazhasson fenyegető kedvében. A nép ellenséges hangulata alatt itt olyat kell érteni amely nem ered sem szabadságának elvesztéséből, sem egy még életben levő kedves vezérének bántalmazásából. Az az elégtelenség, amely ebből a két okból származik, veszedelmes és fékentartása a legerőszakosabb eszközöket igényli. Az elégtelenségnek minden más fajtája ellenben jelentéktelen, ha a népnek nincs vezére. Mert ha egyfelől nincs borzasztóbb dolog, mint vezér nélküli felbőszült tömeg, másfelől nincs is annál gyengébb valami. Még ha fegyvert ragadott is, mégis könnyű szerrel rendre szoríthatod, hacsak van hova menekülnöd első haragjuk elől. Mihelyt a kedélyek kissé lehültek és haza kell térniök feleségeikhez, aggódni kezdenek és ki-ki meneküléssel vagy alávetéssel a saját biztonságáról gondoskodik.»

Ezért egy összeverődött tömeg, amely ezt a veszélyt el akarja kerülni, azonnal vezetőt kell hogy válasszon, aki irányítsa, együtt tartsa és biztonságáról gondoskodik, ahogyan Róma népe tévé, amidőn Virginia halála után kivonult a városból és biztonsága kedvéért húsz tribünt választott kebeléből. Ha ezt elmulasztják, mindig az fog történni, amit Livius mond, hogy együttesen bátrak, de külön, amikor mindenik a saját veszedelmét fontolgatja, gyávák és gyengék lesznek.

Káros dolog — hirdeti egy másik helyt (Elmék., I, 45) — folytonos büntetésekkel és jogsértésekkel a kedélyeket félelemben és nyugtalanságban tartani. Ha az emberek életükért kell hogy aggódjanak, merészebbek lesznek és kevésbé rettennek vissza a felforgatástól. Vagy senkivel szemben se kövessünk el jogsértést, vagy kövessük el a szükségeseket valamennyit egyszerre, azután nyugtassuk meg ismét az embereket és engedjük, hogy okuk legyen magukat biztonságban érezni.

Jóllehet az Elmélkedésekben a köztársaság, vagy miként ő nevezi: a szabadság ügyét szolgálja, a nép politikai képességeiről nincsen jó véleménnyel. Nincs könnyebb dolog — írja (Elmék., I, 53) — mint egy köztársaságot, amelyben a népnek hatalma van, vesztébe dönteni. Egyszerűen nagyszabású vállalkozásokba kell azt bonyolítani. A nép az ilyen

javaslatokat mindig el fogja fogadni s aki más véleményen van, nem lesz képes a bajt megakadályozni.

Ha a sors nagy dolgokat akar végeztetni, nagyszellemű és nagy-erényű férfiút választ eszközéül, aki felismeri a neki nyújtott alkalmakat. (Elmélkedések, II, 29.) Ha nagy összeomlást akar a sors, oly férfiakat tol előtérbe, akik azt siettetik; s ha találtatnék valaki, aki képes volna a sors útjába állani, azt megöli vagy másként fosztja meg attól, hogy jót tehessen.

A legnagyobb dolog a világon — írja a flórenci alkotmány reformjáról X. Leó pápához intézett emlékiratában — államot alapítani, jó törvényekkel és intézményekkel az államok sorsát igazgatni. Ez szerzi meg a legnagyobb dicsőséget Isten s ember előtt egyaránt. Szerencsés az az állam, amelyet sorsa oly bölcs törvényhozóval ajándékozott meg, hogy hosszú ideig élhet nyugalomban reformok nélkül. (Elmékl., I, 2.) írásai telve vannak a nagy államférfi csodálatával. Egyes nagy emberektől vár mindent. A nagy tömeg véleményei tévesek; mindenki láthatja, aki tanácskozásai és határozataik tanúja. Romlott államokban az irigység és a hiúság támadásokkal illeti a kiválókat és az történik, amit a köztvévedés tart jónak, vagy amit a népszerűsége törekvők javasolnak. (Elmélkedések, II, 22.) Általános szabálynak mondja (I. m. I, 9), hogy egy állam csak akkor nyer helyes új alkotmányt, ha azt egyes ember fekteti le. Ezért kell a bölcs törvényhozónak arra törekednie, hogy egyedül kapja kezébe a hatalmat. Bármit tesz is evégből, nem lesz hibáztatható. Csak az helytelen, ha valaki azért erőszakos, hogy romboljon, de nem jár helytelenül az, aki azért erőszakos, hogy építsen. Dicséri Kleomenes spártai királyt, aki Lykurgos bölcs törvényeit akarta visszaállítani és aki evégből az ephorokat és mindazokat, akik tervének útját állhatták volna, kivégeztette.

Machiavelli könyvei telve vannak mindennemű apró megfigyeléssel állami dolgokra vonatkozólag, amelyek minden rendszer nélkül sorakoznak egymásmellé. A kérdések néha a legszokatlanabbak a politika irodalmában: Pl. hogy a szabadság védelme a hatalmasokra bízható-e inkább, avagy a népre? (Elm., I, 5.) Avagy: miként járjon el az, aki a zsarnokot meg akarja dönteni? Közel álljon-e a zsarnokhoz, avagy távol álljon-e tőle? (Elmékl., III, 2.)

Az Elmélkedések egyik leghosszabb fejezete (III. 6.) az összeesküvésekről szól, amelyekkel Machiavelli részletesen és nagy szeretettel foglalkozik. A Fejedelem 19. fejezete is ezt a kérdést tárgyalja. Valóságos kis összeesküvéstant állított össze több mint negyven eset elemzése alapján. Az összeesküvést igen kockázatos dolognak tartja. A tapasztalat is azt mutatja, hogy sok összeesküvéssel próbálkoztak már, de csak kevésnek lett jó vége. Az összeesküvőnek ugyanis társra van szüksége; ilyenül pedig csak elégedetlent fogadhat. Mihelyt azonban lelked titkát felfedezed az elégedetlen előtt, alkalmat adtál neki arra, hogy elégedetté váljék, mert ha elárul, bármi jutalmat nyerhet. Ilyenformán az egyik oldalon biztos haszon int felé, a másikon pedig csak kétséges haszon és ez is csak nagy veszedelmeken keresztül. Ritka barátnak kell tehát lennie, vagy a fejedelem legádázabb ellenségének, hogy el ne áruljon. Ezért legjobb csak akkor közölni a tervet mással, amikor már kivitelre kerül a sor,

hogy ne maradjon idő az árulásra; s akkor is lehetőleg csak egy embernek kell a dologról szólni, mert ennek árulása esetén a dolog könnyebben letagadható. A legveszedelmesebb dolog az eredeti terven változtatni, ha már nincsen elég idő új terv megbeszélésére. Részletesen szól az összeesküvéssel járó veszedelmekről azok elhatározásakor, kivitelükkor és kivitelük után és arra az eredményre jut, hogy arany mondás a Tacitusé: «Tiszteljük a múltat s engedelmeskedjünk a jelennek; kívánjunk jó fejedelmet, de viseljük el, akármilyen». Nagy tanácsadó kedvében még azt is kifejti, hogy egy-egy rosszul sikerült összeesküvés miként sikerülhetett volna jobban. «Az emberek azonban — teszi hozzá kicsinylőleg — rendszerint nem értenek a világ dolgaihoz és a legnagyobb hibákat szokták elkövetni, még pedig annál nagyobbakat, minél rendkívülőbb valamely ügy, mint amilyen a szóbanforgó is.»

De Machiavelli nemcsak az összeesküvőknek szolgál tanácscsal, hanem a fejedelmeknek is arra nézve, hogy miként előzzék meg az összeesküvéseket, s miként tegyék azokat ártalmatlanokká. Machiavelli itt úgy jár el, mint aki maga magával sakkozik. Valóságos elméleti condottiereje a politikai tudománynak, aki célt nem nézve, mindenkinek egyaránt kész szolgálatára lenni. Már ezért is helytelenek azok a ravaszkodó magyarázatok, amelyek Machiavellinek Isten tudja miféle messzenéző titkos politikai célokat imputálnak, amelyek kedvéért műveit írta volna.

A fejedelem úgy kerüli el legjobban az összeesküvéseket, ha nem válik gyűlöletessé. De igyekezzék elkerülni azt is, ami megvetette tehetné: Ne lássék változékonyak, könnyelműnek, kishitűnek vagy határozatlanak. Machiavelli éleslátásának szép bizonyítéka, hogy a francia parlamentben és annak kellő tekintélyében oly intézményi ismer fel (Fejed., 19.), amely elhárítja az uralkodóról a gyűlöletet, amidőn a hatalmasokkal szemben a népek avagy a néppel szemben a hatalmasoknak kedvez. A birodalom és a király biztonságára — úgymond — nem lehetett volna jobb rendszert kitalálni. Réz Mihály is rámutat (Budapesti Szemle, 1917. 408. l.), hogy itt csirájában látjuk a fejedelem felelőtlenségének elvét.

* * *

Machiavelli műveinek legértékesebb részeit azok teszik, amelyekben a régi Róma nagyságának okait fürkészsze, a történelem e leghatalmasabb példájából von le tanulságokat a politika számára. Nem győzi csodálni azokat a nagy idöket, amelyek annak az uralmát mutatják, amit ő *virtu*-nak nevez. (Elmélkedések 2. könyv, bevezetés.) Persze tudnunk kell, hogy Machiavellinél a *virtu* szó «teljesen elvesztette az *erény* szó keresztény értelmét, a római *virtus*-éből pedig csak azt tartotta meg, ami bátorságra, szellemi képességre és annak személyes kitűnőségére alkalmazható, ki célját elérheti, bárminő is legyen az». (Symonds, Renaissance Olaszországban, I, 84.)

Dicséri a régi Rómát és korholja saját korát, hogy az ifjak, akik majd munkáit olvassák, amazz utánozzák.

A római csapatok vitézsége szerezte meg Rómának kiterjedt területét és a rómaiak politikai művészete tartotta azt meg. Ezé a politikai

művészeté a Machiavelli bámuló lelkesedése. Ennek a politikai művészetnek eredménye, hogy Rómának sohasem kellett két jelentékenyebb háborút egyszerre viselnie. Ha ellenségeinek ketteje még friss erőben együttesen lépett volna fel Róma ellen, valószínűleg elpusztult volna a birodalom. Bemutatja nekünk azt a diplomáciai művészetet, amelynek sikerült Róma ellenségeit elszigetelni és egyenként legyőzni. Ez nem szerencse dolga volt, hanem a politika remeke. A többi hatalmat mindig sikerült elaltatni Róma veszedelmességét illetőleg. És ez a megtévesztés addig tartott, amíg a tűzvész az ő határaikhoz nem érkezett. De ha egyszer odaérkezett, akkor meg ők voltak saját elégtelen erejükre utalva.

Lehetetlen észre nem venni, mennyire közel állanak e megjegyzések a dolgok nézése tekintetében Bismarck külpolitikájához, amelynek tengelye, mint emlékirataiból láthatjuk, akörül forgott, hogy Németországnak egyszerre csak az egyik nagyhatalommal szabad szembekerülnie. Minthogy pedig a 71-iki háború után Franciaország kibékíthetetlen ellenségként áll Németországgal szemben, nem szabad ujjat húznia sem Oroszországgal, sem Angliával. Nem szabad tehát Oroszország terveit zavarnia a Balkánon, sem Angliáét a tengeren és a tengerentúli uralomban. Különben azonnal kész a gyűrű Németország körül. Ez volt az a «cauchemar des coalitiotis», amelyet oly rettenetesen igazolt a világháború.

Mily egyszerű egy számvetés! Valóságos Kolumbus tojása! És mégis, mily ritka a politikai szenvedelmek tüzeiben, a nagyravágyás és a türelmetlen hiúságok elvakultságában az államférfiúi szemléletnek ez a nyugodt tisztasága. És mily keservesen kell megszenvedniök azoknak a nemzeteknek, akiknek sorsát nem ily biztos kezű politikusok vezették!

A rómaiak továbbá mindig azon iparkodtak, hogy az újonnan meghódított országban szövetségest nyerjenek, amely kapujául szolgáljon a további előrehaladásnak és később a birodalom fenntartásának eszközüvé váljék. Itt meg kinek nem jutna eszébe a régi római és az újabb angol politika hasonlósága?

Machiavelli a történelmet mindig politikai elemzésekben látja és meglátásait pompás stílusa világosan tudja szemléltetni, úgy hogy egy-két lapja sokszor tanulságosabb egy kötetnyi történelemnél.

Mily fényes pl. a következő áttekintés (Elmélkedések, II, 4) ugyancsak Róma nagyságáról: A történelem a köztársaságok növekvésének háromféle módszerét mutatja. Az egyik a régi toscanai, amely olyképen alkot több köztársaságból szövetséget, hogy egyik állam sem áll hatalomban vagy rangban a többi felett. A másik módszer olyképen nyer meg szövetségeket, hogy a főparancsnokság és a kormányzat székhelye a főállamnál maradjon s hogy a háborúk az ő nevében viselteszenek. Ez volt a rómaiak eljárása. A harmadik módszer nem szövetségestársakká, hanem közvetlen alattvalókká teszi a meghódítottakat. Ezt tették Spárta és Athén.

Ez a harmadik módszer egészen rossz, mert ezzel az állam olyan területeket szerez, amelyeket nem tud megtartani. Ahogyan egy vékony törzs nem hordozhat vastag ágat, úgy egy kicsiny köztársaság is csak nehezen uralkodhatik szövetségesek híján nálánál erősebb államok felett.

Az első módszer természetéhez tartozik, hogy nem válhatik nagy-kiterjedésűvé. Az ilyen állam meg van oszolva, a kormánynak különböző székhelyei vannak, ami a tanácskozást és a határozathozatalt megnehezíti. Az ilyen állam nem uralomvágyó. Minthogy az uralomban sok szövetséges osztozik, egyikük sem tartja a hódítást olyan sokra, mint az olyan állam, amelynek az egész jut. Az ilyen államszövetség — mondja Machiavelli — nem igen terjed túl 12—14 állam szövetségén. Mihelyt az ilyen szövetség elérte azt a terjedelmet, amely elegendő védelmet nyújt bárki ellen, nem törekszik a szövetség további kiterjesztésére.

A második helyen említett módszert egyedül Róma követte és ebben a módszerben látja Machiavelli Róma kivételes hatalmának titkát. Róma Itália számos népét tette szövetségesevé; ezek sok tekintetben vele egyenlő jogon éltek, de azért mindig Róma maradt a birodalom székhelye s mindig a maga nevében gyakorolta a főhatalmat. Mihelyt azonban hódításai túlhaladták Itáliát, az azon túl lakó népeket közvetlen alattvalóivá tette, amit azok, hozzá lévén szokva, hogy királyok abszolút uralma alatt éljenek, egykedvűen tűrtek. Ezek a népek, minthogy Róma nevében küzdő csapatok által hódítottak meg és római helytartók alatt állottak, urukul csakis magát Rómát ismerték el. Ilyenformán Róma itáliai szövetségesei egyszerre csak közvetlen római alattvalóktól látták magukat körülveve és az óriás főváros által elnyomva. Mire csalódásukat felismerték, késő volt. Ha fellázadtak, helyzetük csak rosszabbra fordult, mert szövetségeseikből alattvalókká lettek.

Az államtan irodalma sokat foglalkozott az államkapcsolatok kérdésével, de nem ismerek még egy munkát, amely a kérdésnek politikai oldalát ennyire kidomborítaná, rendszerint a jogi szempontok állanak előtérben. Nagyon érdekes feladat volna a Machiavelli módszerével az azóta keletkezett államkapcsolatok rendszereit is megvilágítani.

A hódítás e római példáját fejtegetve, hozzáteszi — és ez a megjegyzése (Elmélkedések, II., 19.) fölötté jellemző államnézésének realitására: — Ne feledjük, hogy lehetetlenség, hogy egy állam békében és zavartalanul örvendjen szabadságának és korlátolt határainak. Ha nem nyugtalanít és nem zavar meg békéjükben másokat, azok fogják nyugtalanítani s e nyugtalanító átok és az azok elhárítására irányuló védekezések és veszélyek közepette föl fog benne ébredni a hódítás vágya és szükségessége. Csak egészen különleges viszonyok eredménye lehet, hogy egy állam huzamosabb ideig békében éljen.

Vagyis harc és háború és szakadatlan küzdés a nemzetek életének alapprincípiuma. Az imperializmus a nemzetközi érintkezés lényege, mert csak a magunk vagy a mások imperializmusa között van választásunk. Üllőnek vagy kalapácsnak lenni, ez a nemzetek választása.

A rómaiak politikai bölcsességét mutatja, hogy érvényben hagyták mindama városok törvényeit, amelyeket meghódítottak, még azokét is, amelyeket nem szövetségeseiké, hanem alattvalóikká tettek. (Elmélkedések, II., 21.) E városokban nem volt látható a római népuralmának semmiféle jele. Mindössze csak bizonyos feltételeket szabtak meg, amelyek teljesítése esetén a *meghódítottak* megtarthatták alkotmányukat és méltóságukat,

Szembeszökő, mennyire megkönnyítette a rómaiak ez eljárása uralmuk kiterjesztését. A szabadsághoz szokott városok honfitársaik kormánya alatt egészen másként törődnek bele egy olyan uralomba, amelyet nem látnak, még ha az valamennyire nyomasztó is volna, mint az olyanba, amely állandóan szemük elé állítja szolgaságukat. Az emberek annál inkább vetik magukat karjaidba, minél távolabb látszol állani attól, hogy őket le akarjad igázni.

Persze ez nem azt jelenti, hogy erőszakos eszközöket ne alkalmazunk. A rómaiak sem idegenkedtek ettől az eszköztől sem, hanem mindig a vagy-vagy álláspontjára helyezkedtek. (Elmélkedések, II., 23.) Vagy teljesen megsemmisítették a védtelen ellenséget vagy kedvező feltételekkel nyerték meg a maguk számára. Kormányozni annyit tesz, — teszi hozzá — mint az alattvalókat olyan állapotban tartani, hogy ne tudjanak vagy ne akarjanak neked ártani. Ezt vagy azáltal érzük el, hogy elzárunk előlük minden utat, módot, amelyen ártalmasokká lehetnének, vagy azáltal, hogy annyi kedvezményben részesítjük őket, hogy nem volna észszerű, ha állapotukon változtatni akarnának.

Ne higyjük, mondja Líviussal, hogy egy nép vagy egy ember tovább maradjon meg oly helyzetben, amely őt fölháborítja, mint ameddig kénytelen vele! Ne bízunk az olyan békében, amelyet az emberek szolgaságnak éreznek!

A rómaiak külpolitikájából vezeti le azt az elvet is (Fejedelem, 3. fej.), hogy aki mást hatalmassá tesz, maga megy tönkre. Ezért igyekezzék az uralkodó leghatalmasabb szomszédjait gyengíteni és legyen védője gyengébb szomszédainak. A maga hatalmi körében lehetőleg ne engedjen nagyobb hatalmat létrejönni. «Anglia külpolitikáját — jegyzi meg Machiavelli e helyéről szólva Réz Mihály — is mindig ez az elv vezette. Az európai egyensúly jelszava Anglia e törekvésének palástja volt.»

Ennek keresztülvitele persze azt igényli, hogy ne csak a pillanatnyi nehézségeket lássuk meg, hanem a még távoliakat is. Ha azt várjuk meg, amíg a bajok már itt vannak és már mindenki látja azokat, akkor rendszerint már nem lesz lehetséges azokon segíteni. Úgy vagyunk vele, mint a tüdővésszel, mondja Machiavelli. A baj kezdetén könnyű azt gyógyítani, csak nehéz felismerni. Amikor a baj már előrehaladt, könnyű azt felismerni, de nehéz meggyógyítani.

Ezzel ismét a kiváló államférfi jelentőségét emeli ki, akinek megvan hozzá a szeme akkor látni meg az államot fenyegető távoli veszedelmet, amikor más még nem veszi észre.

* * *

Machiavelli nevéhez leginkább azok az erkölcstelen tanácsok fűződtek, amelyekről ő maga mondja, hogy «az emberiség visszaborzad tőlük». (Elmélkedések, I., 26.) Amidőn Machiavelli nevét halljuk, elsősorban ezekre gondolunk; ezeket értjük machiavellizmus alatt. Lássunk belőlük néhányat:

A fejedelem szükségképen bizalmatlanná és ennélfogva háládatlanná kell hogy váljék győzedelmes hadvezére iránt. Ha a hadvezér ezt ki akarja

kerülni, hagyja el a győzelem után azonnal hadseregét és adja magát a fejedelem hatalmába. Ha ezt nem akarja, akkor tegyen meg mindent avégből, hogy a hódítás az övé maradjon s ne a fejedelemé legyen: szerezze meg magának a katonaság és a lakosság hajlandóságát, kössön új szövetségeket a szomszédokkal, szállja meg a várakat, vesztegesse meg serege vezéreit, hogy hozzá átálljanak, tegye el láb alól azokat, akiket nem tud megvesztegetni és igyekezzék urát ezen az úton megbüntetni azért a háládatlanságért, amelyet az vele szemben tanúsított volna, ha módjában állott volna. Csakhogy — teszi hozzá sóhajtva (Elmélkedések, I. 30.) — az emberek nem tudnak sem egészen jók, sem egészen rosszak lenni. (Tehát még sem oly feneketlenül rosszak, mint Machiavelli rendszerint állítja?). — A hadvezérek rendszerint nem tudnak sem elég szerényen, sem elég erőszakosan viselkedni.

Avagy: Ha Appius Claudius decemvir magához akarta ragadni a hatalmat, akkor helyesen járt el, amidőn a plebejusokat ravaszul megtévesztve, a nép barátjának mutatkozott. Nem járt el azonban helyesen akkor, amidőn a decemvirek újabb kinevezése után elárulta képmutató természetét, — «finem facit ferendae alienae personae», mint Livius mondja, — még pedig annyira átmenet nélkül, hogy mindenkinek át kellett látnia álnokságát.

«Aki egy ideig jónak mutatta magát és aztán céljai kedvéért gonosszá akar vedleni, — vonja le a politikai tanulságot Machiavelli (Elmélkedések, I., 41.) — a kellő átmenetekkel tegye és az alkalmakat úgy használja föl, hogy mielőtt viselkedésének megváltozása folytán elveszítené régi népszerűségét, annyi új barátja legyen, hogy hatalmából ne veszítsen.»

Avagy: Képmutatás és ámitás nélkül nem lehet alacsony sorból hatalomra emelkedni. Ez áll az államokra nézve is mindaddig, amíg hatalmasokká nem lettek, amikor azután az erőszak egyedül is megteszi, így tett Róma is, amikor előbb szövetségeket szerzett, akiket azután utóbb alattvalóivá tett. (Elmélkedések, II., 13.)

Sőt: Minden fejedelemnek egyaránt szól a figyelmeztetés, hogy mindaddig nem ül biztonságban trónján, amíg azok élnek, akiket trónjáról elkergetett. (Elmélkedések, III., 4.)

Mindeneken túltesznek azonban e részben a «Fejedelem» ama hírhedt fejezetei, amelyekben Borgia Caesart nem átallja emelkedett gondolkozású embernek mondani és mintaképül állítani mindazok elé, akik szerencsével és idegen fegyverrel szereztek meg trónjukat. S mindezt azért, mert meg volt hozzá a lelkiismeretlenség bátorsága elhárítani útjából mindenkit, akit veszedelmesnek tartott magára nézve; mert Sini-gagliában galádul megfojtatta színlelt barátsággal törbeccsált ellenségeit. (Fejedelem, 7. fej.)

Ép oly hűvösen ítél Machiavelli Agathoklesnek, Syracuse királyának és Oliverottónak, Fermo zsarnokának hitszegéseiről és mészárlásairól, csak azt a tanulságot szűrve le történetükből, hogy míg a jótéteményeket apránként, a kegyetlenségeket egyszerre kell elkövetni. (Fejedelem, 8. fej.)

Azért azonban legyen a fejedelemnek arra is gondja, hogy részt-

vevőnek tartásuk, csak ne vigye túlságba a részvétet. Borgia Caesar kegyetlen ember hírében állott, de ezzel a kegyetlenségével állította helyre a rendet a Romagnában. Az ő kegyetlensége résztvevőbb volt, mint a flórenci nép lágysága, amely eltűrte Pistoja pusztulását, nehogy kegyetlennek látszassék. Ebből adódik aztán az a vitakérdés, hogy mi jobb a fejedelemnek, ha szeretik, avagy ha félnek tőle? Jó neki mind a kettő. Minthogy azonban rendszerint az egyiket kell választanunk e kettő közül, mégis jobb lesz a félelemre építenünk. Ez Machiavelli pesszimizmusából folyó következtetés. A szeretet a háladatosság kötelékén nyugszik, amely azonban az emberi természet rosszasa miatt azonnal elszakad, mihelyt az önzéssel kerül szembe. A megfenyítéstől való félelem ellenben sohasem szűnik meg.

A fejedelem ügyeljen azonban, hogy csak féljék, de ne gyűlöljék. Ez a kettő jól összeegyeztethető. De ha nagy sereget vezet, akkor ne törődjék a kegyetlenség hírével, mert seregét csak így tarthatja kezében. (Fejedelem, 17. fejelet.)

A szótartás is szép dolog, de — úgymond — nagy dolgokat mégis azok a fejedelmek vitték véghez, akik nem sokat gondoltak vele. Az okos uralkodó nem kell hogy szavát megtartsa, ha az okok, amelyek ígéreténél vezették, megváltoztak. Ha az emberek mind jók volnának — mondja Machiavelli — ez a tanács nem volna helyes, minthogy azonban gonoszak és úgy sem tartanak meg szavukat veled szemben, neked sem kell megtartanod a tiédet. Persze bevallani ezt sohasem kell. Ne tartsd meg szavadat, tanítja Machiavelli és indokold meg álnokságodat jogosoknak látszó érvekkel. Ilyen érveknek sohasem leszel szűkében. Megnyugtatóul még azt is hozzáteszi, hogy az emberek annyira együgyűek, hogy akárhányszor becsaphatod őket újból meg újból.

Ha a modern diplomácia machinációit olvassuk, szinte az az érzésünk, mintha Machiavelli könyvei nyomán járna el. Pedig megfordítva, Machiavelli könyvei írják le a diplomácia machinációit, amelyek nem sokat változtak 400 év alatt. «Merem állítani — mondja írónk — hogy nagyon hátrányos dolog mindig becsületesnek lenni.» A fejedelem tehát addig járjon a jó úton, amíg lehet, de tudjon gonosz is lenni, ha a szűkség úgy kívánja. Azért azonban ne hagyja el száját egy szó sem, amely nem csöpög az erkölcsből. Mert az emberek a látszat szerint ítélnék. Hogy minek látszol, azt mindenki látja; de csak kevesen érzik, hogy mi vagy. (Fejedelem, 18. fejelet.)

És így tovább és így tovább! Nincs miért végiggázolnunk a tanácsok e posványán. A mi szempontunkból úgy sem a részletek különlegességei a fontosak, hanem az egésznek elvi jelentősége.

Ebből a szempontból pedig az eddigiek alapján is megvonhatjuk ítéletünket.

Igaz, hogy Machiavelli — ezt még előre kell bocsátanunk — nem mindig feltétlenül ajánlja borzasztó tanácsait, bár gyakran jár el így is, hanem rendszerint csak mint bizonyos célok elérésére szolgáló eszközöket állapítja meg azokat. Így pl. azt mondja Elmélkedéseiben (I., 26.), miután elősorolja mindazokat az erőszakosságokat, amelyeket annak el

kell követnie, aki zsarnokságot akar létesíteni: «Ezek bizony kegyetlen eszközök, amelyek nemcsak a kereszténység tanaival ellenkeznek, hanem amelyektől az emberiség vissza is borzad. Aki ember, kerülje ezeket és inkább éljen mint polgár az ismeretlenség sötétségében, semhogy koronát viseljen annyi hozzá hasonló teremtmény romlására. Aki azonban ezen a jó úton járni nem akar, annak, ha fenn akar maradni, ezekhez az eszközökhöz kell nyúlnia. Az emberek rendszerint bizonyos középutat választanak, amely mindennél ártalmasabb, mert nem értenek sem ahhoz, hogy egészen jók, sem ahhoz, hogy egészen rosszak legyenek.»

Machiavelli ehhez hasonló helyeit és ilyen számos van, ritkán szokták idézni. Pedig fontosak írónk megértésére. Ezek mutatják legjobban, hogy munkáiban tulajdonképpen csak az eszközök egy tanát akarja nyújtani, de jóformán egészen hiányzik belőlük a célok tana és ezzel az az abroncs, amely tanácsainak széthulló bokrétáját egységbe foglalná. Ilyenképpen hol az egyik, hol a másik félnek oszt jó tanácsot. Megmondja, mit kell tennie az ura ellen lázadó hadvezérnek, mit a fejedelemnek, mit a felbőszült tömegnek. S mindez jórészt onnan van, hogy ő tulajdonképpen nem keresi a politikai célokat, csak a politikai eszközöket. Megdöbbenő erkölcstelenségét előadásának ez a tanácsadó hangja teszi sokszor különösen bántóvá, holott tulajdonképpen nem is rejlik mögötte mindig írónknak valamely személyes állásfoglalása, hanem pusztán csak okozati összefüggések megállapítása akar lenni. A tanácsadás formája gyakran csak «façon de parler» nála. Machiavelli azt akarja mondani, hogy ha az összeverődött tömeg nem választ azonnal vezetőt, akkor nem veszedelmes. Ezt el lehet mondani így is: ha célt akar érní, siessen vezért választani, holott nyilván nem a felbőszült tömegek számára írja munkáját. Ő épen úgy kifejti, mit kell tenniök az összeesküvőknek, mint azt, hogy mit kell tenni az összeesküvés ellen. Amikor néha a hideg fut végig hátunkon tanácsainak hallatára, gyakran voltaképpen csak okozati összefüggés megállapításáról van szó, mert azt az igazságot, hogy A szükségképpen B-t idézi elő, kifejezhetem úgy is, hogy aki B-t akarja, annak A-hoz kell nyúlnia.

Persze az is igaz, hogy az író azért is felelős, hogy a kifejezésmódnak melyik formáját választja.

* * *

Az ő politikája az eszközök tudománya tetszésszerű célok elérésére. Minden munkái elé egy nagy Ha-t kell írunk. Ha ezt vagy amazt akarjuk, úgy ezt vagy amazt kell tennünk. De hogy ezt kell-e akarnunk inkább vagy amazt, arról kevésbé esik szó bennük. Így kereshette az «Elmélkedések»-ben a szabad alkotmányok feltételeit, míg a «Fejedelem»-ben az egyeduralkodó eszközöket kutatja. Mind a kettőt egyforma kérélettelenséggel és radikalizmussal, legjobban attól irtózva, hogy az átlagemberek középútján haladva, fél munkát végezzen.

Machiavelli, aki ismerte Platón, nem tanulta meg tőle, hogy az ember erkölcsi egészségének mekkora államfenntartó ereje van. Nincsen szeme az áldozatkész hazaszeretet nagy politikai jelentősége számára. Ő a kis és nagy állami felfangok utólérhetetlen prókátora marad, aki nem kényes a tekintetben, hogy minő ügyek védelmére vállalkozik. Nagy

tapasztalatával elügyvédkednék akárminő párt javára. Könyvei a politikai condottiere kis kátéi. Hol ennek, hol annak helyzetébe képzele magát és minden különösebb cél nélkül tanítja a politika mesterségét, mint ahogy a vívómester is bárkit megtanít a kardforgatásra, nem kérdeve, hogy az illető mire fogja használni tudományát. Valósággal ellenképe Platónnak az államtan irodalmában, egy megfordított Platon. Platon a messzefekvő nagy célok, a végső ideálok mestere. Ő nem a mának hasznosságait nézi, hanem az örök igazság parancsait. Főként a «Politeia»-ban egészen ezekre a távoli ideálokra függeszti szemét.

S e nagy célok kitűzése nélkül nincs politikai tudomány. A célok tudományának pedig bele kell illeszkednie a végcélok tudományába. Végső céljait tehát a politika is csak az etikától nyerheti.

Machiavellinek a célok illetén tudománya iránt nincsen érzéke. Még hivalkodik is vele. De a politikai eszközök mesterségében annál nagyobb ügyességre tett szert. Így az államtan tudományának tőle is van mit tanulnia. Az eszközök megelégszések ez a mestersége ugyanis végeredményben nem egyéb, mint bizonyos okozati összefüggések megállapítása. Ez pedig ugyancsak fontos része tudományunknak. Az állami történes reális világát is ismernie kell annak, aki hozzá akar szólni az államok dolgaihoz. Nem elég kitűznünk a célt. Tudnunk kell azt is, hogy miként valósítható az meg. S tudnunk kell, hogy mi valósítható meg egyáltalában s mi nem. Hogy tehát melyik úton indulhatunk el a végső cél felé, azt a politika, mint az eszközök tudománya, mondhatja csak meg. Nem rohanhatunk neki vakon a végcélnak, ha közben tátongó örvény fenyeget.

Ha például adva van az a mindennél erősebb tény, hogy az állami tagoltság e világában csak az államon keresztül juthatunk a morál teljességéhez, úgy mindenképp hűnek kell lennem az államhoz s azt kell nagyra tennem.

Ez a szempont is nem egyszer felcsillan, nem egyszer egész határozottsággal lép elénk Machiavelli írásaiban. Jóllehet a csalás minden ügyletnél gyalázatos, a háborúban mégis dicséretet érdemel — mondja Elmélkedéseiben, III., 40. — és dicsőséget hozó és aki az ellenséget csel-lel győzi le, éppen annyi dicsőséget arat, mint aki erővel gyűri le.

Íme Machiavelli meglátta a nagy problémát! És gondolkozásának kérlelhetetlen kíméletlenségével ránk kényszerítette, úgy hogy gondolkodó elme többé nem térhet ki előle. Csak nem volt hozzá elég mély gondolkodó, hogy a nagy problémát, amelyet éles elméje vakító fényével megvilágított, meg is oldja.

Néha közel jár hozzá, hogy valamelyes rendszert találjon tanácsai számára és meglelje a célok és eszközök hierarchiáját: Ahol a hazának létéről vagy nemlétéről van szó, ott ne zavarjon meg annak megfontolása, hogy igazságos vagy nem igazságos, emberséges vagy kegyetlen, dicséretes vagy kárhuzatos-e valamely eszköz, hanem minden egyébre való tekintet nélkül meg kell tennünk, ami életét megmenti és szabadságát megőrzi. (Elmélkedések, III. 41.)

Néha felcsillan az a mentség (Fejedelem, 19. fej.), hogy a fejedelem azért is kénytelen a rosszaságra, mert azok, akikre szüksége van hatal-

mának fenntartására, romlottak. Rosszat kell tennie a politikusnak, mert az emberek, akikre támaszkodnia kell, rosszak. Mintha azt mondaná Machiavelli: Gonosz emberek állama nem lehet el gonoszság nélkül; de állam híján még csak növekednék a gonoszság birodalma.

Másutt ismét (Fejedelem, 15. fej.) a következőképpen próbálja meg számat adni a cél meg az eszköz viszonyáról:

Sokan képzeltek el maguknak államokat, aminőket soha sem látott senki. Ő ellenben inkább a valóság képét akarja nyújtani, semmint a képzetet alkotását. A különbség igen nagy a között, ahogyan élünk és a között, ahogyan élnünk kellene; úgy hogy aki nem ügyel arra, hogy valósággal mint cselekszenek az emberek és csak azzal gondol, hogy miként kellene cselekedniök, inkább vesztén fáradozik, semmint boldogulásán. Annak, aki mindenben a jót akarná tenni, el kellene vesznie annyi nem jó ember között. Ezért egy fejedelemnek, aki hatalmon akar maradni, meg kell tanulnia nem jónak lenni s ezzel a tudományával a körülményekhez képest élni vagy nem élni. A nagy probléma tehát egyre-másra írónk elé lép, akinek azonban, mint mondók, az a nagy hibája, hogy az igazság néhány felcsillanásától eltekintve egyáltalában nem gondol azzal, hogy miként kellene az embereknek cselekedniök, hanem a helyes célokkal nem sokat törődve, csak a tetszés szerinti célok eszközeit keresi mindenféle sikernek egyforma dicséretét zengve. Ha nála célokról egyáltalán szó lehet, még Réz Mihálynak a megállapítása (i. m. 412 l.) jellemzi azokat legáltalában, ahogy nála a hatalom nemcsak eszköz, hanem cél is». Ezért nem számíthatjuk Machiavellit az államtudomány legnagyobbjai közé, mert hiányzik belőle valami, ami nélkül ebben a tudományban nincsen igazi nagyság. Ő csak az eszközök megelégedésének genieje, de a célok kitűzésének tudományában kontár. Célok dolgában nyakig benne rekedt kora kátyújában s bő történelemtudása sem segítette fel oly magaslatra, ahonnan azon túl látni képes lett volna. Ehhez nem volt sem elég filozófiai műveltsége, sem elég lelki emelkedettsége. Éles elméje volt, de tompa erkölcsi érzéke. Művei mindig ékes bizonyosságú fognak szolgálni annak, hogy a politika nem egyszerű eszélyesség, nem pusztán az állami ravaszságnak pokoli tudománya. Ha a morál meg nem nemesíti és nem ad neki szárnyakat, a pusztá eszélyesség a sárban kúszó kígyó marad, amely onnan merő okosságával nem tud felemelkedni. A renaissancekori államvilág szétporlott atomjaiból nagy és tartós politikai egységeket pusztá ravaszsággal nem lehetett felépíteni. Ehhez a feladathoz morál kell. Morál a buzgó kötelességteljesítés önfeláldozásának értelmében és morál a tömegeket megmozgató, erőiket a végsőkig megfeszítő nagy és lelkesítő politikai célok értelmében. A lelkesedés lendítő kerekének segítségével nélkül a történelem szekere megrekedne az önzések fertőjében. Szóval a Machiavelli embere sohasem lett volna képes a régi Róma példájának megismétlésére. Ahhoz az az ember kellett, akit Machiavelli nem látott meg, az igazi ember, a minden gonoszsága mellett lelke jobbik felével mégis mégis nagy dolgokért hevülő ember. Mert ezt meg nem látta, félszeg munkák maradnak Flórenc túlontúl okos követének könyvei.

Vannak, akik Machiavelli munkáinak titkos kulcsát és tulajdonképpeni végső célját a Fejedelemről szóló könyvének lendületes zárószavaiban vélik feltalálhatni. Ha idéztük Machiavelli könyveinek ama fejezeteit, amelyek erkölcsi érzésünket felháborítják, ne hagyjuk említetlen e lendületes sorokat sem. Symonds azt írja róluk, hogy a Principe zárófejezete «tartalmazza a gyakorlati feladatot, melyre az egész értekezés céloz; a hazafias gondolatot, amely a megelőző lapok legsötétebbjeire is a fény egy nemét árasztja. Machiavelli Thetisként belemártja Achillesét a pokoli tanácsok Styxébe; Cheiron példájára megmutatja neki: miképen egyesítse az emberi és állati természetet az, aki kénytelen a farkas fogait kitörni, saját lábait pedig a töröktől menten tartani; és számára sérthetetlen fegyverzetet kovácsol, mint Hephaistos. Mindez csak magyarázata egy feladatnak s ez: Olaszország megszábadítása a barbároktól.» (Renaissance Olaszországban, I, 246—247.) Hasonló véleményen van Hegel is. Concha Győző «a nemzeti államalakulás első elkéseredett jajkiáltásának» mondja Machiavelli Fejedelmét az újkor kezdetén. «Inkább kívánja, — úgymond, — bárminő erkölcstelen és embertelen eszközökkel történjék is, nemzete megalakulását, mint az emberinek csak eszményi létezését, a valóságban pedig az egyéni önkénynek uralmát.» (Concha, Politika, I, 76.) Réz Mihály (i. m. 415. 1.) nem tartja, hogy Machiavelli egész tanítása ennek a célnak szolgált volna. «Nemzeti érzése kétségtelenül erős s politikai világnézetének alakulására kétségtelenül kihatott. De az erkölcstelen eszközök használhatását sehol sem korlátozza abban az értelemben, hogy azok csak nemzeti célok elérésére volnának megengedhetők. Castruccio Castracani-ról szóló tanulmánya ennek döntő bizonyosságául szolgál. Nincsen ennek az életében semmi nemzeti törekvésnek nyoma. Harcias, uralomra vágyó természet, melyet kezdetben az önvédelem, később a becsvágy sodor folytonos kegyetlenségekbe és álnokságokba. Nem egy magasabb — nemzeti — céllal menti ezeket maga Castruccio Castracani sem, hanem azt mondja, hogy a siker és nem a sikerre vezető eszközök hozzák a dicsőséget» Bármint legyen, — magam is inkább a Réz nézetén vagyok, — az az elvitázhatatlan jelentősége megvan e híres 26. fejezetnek, hogy abban szólalt meg nemes szavakban az a nagy eszme, amely azóta Európa leghatalmasabb uralkodó eszméjévé lőn, itt csendül fel először az egységes nemzeti állam himnusa: «Olaszország félholtan várja a hőst, aki ismét helyreállítsa az elszenvedett csapások után, aki végét szakassza Lombardia fosztogatásának és pusztításának, a Romagna és Nápoly szipolyozásának és sarcolásának; aki a már oly hosszú ideje üszkösödő sebeket meggyógyítsa. Lásd, miként könyörög népe Istenhez, hogy küldjön valakit, aki a barbárok kegyetlenségétől és önkényitől megvédjé! Lásd, készen áll követni a zászlót, ha volna aki kibontsa!» «Ne szalasszuk el a jelen alkalmat, hadd lássa meg végre Olaszország annyi idő után felszabadítóját! Ki nem mondhatom, mily forró vágygal fogadnák őt mind a tartományok, amelyek az idegenek áradatától annyit szenvedtek; mily bosszúszomjjal, mily törhetetlen hűséggel, minő kegyelettel, az örömkönyűk mily áradatával! Kapu maradna-e zárva előtte? Hol a város, amely neki az engedelmisséget megtagadná? Irigység szállhatna-e vele szembe? Melyik olasz volna rá képes, hogy ne kövesse?

Az idegenek uralma undorító! Így hát határozza el magát fenséges házad azzal a lelkesedéssel és bizalommal, amellyel igaz ügyhöz kezdünk, hogy lobogói alatt nemesedjék meg újból honunk és válják valóra Petrarca jóslata: «Erény ragad fegyvert durva önkény ellen; a csata rövid lesz: még él az olaszban a római jellem.»

Rövid ugyan nem vala a csata. Utolsó hulláma napjainkig csapott fel. De a Machiavelli kürtje harsogta el egyik legelső riadóját.

Machiavelli romlottságáért rendszerint korát szokták felelőssé tenni. Kétségtelen is, hogy írásainak mindenik lapján ez a kor tükröződik; — közvetlenebbül és hívebben, mint e kor történetíróinak egy-egy mesterművében. Ez a kor tükröződik Machiavelli színműveiben is; teszem a Mandragorában, amelyről Voltaire — túlozva ugyan — azt mondta, hogy ez az egy darab talán többet ér, mint Aristophanes összes művei s amely Macaulay ítélete szerint csak a Moliére legjobb darabjainál kevésbé jó. Ha ismerjük Machiavelli színműveit, amelyekben közvetlenebbül szól hozzánk az ember, nem fogunk rajta csodálkozni, hogy az államról elmélkedő Machiavelli nem árul el erkölcsi aggodalmakat. Egészen a Bocaccio sikamlós históriáinak légkörében mozognak.

De végül is, átháríthatjuk-e egészen egy ember erkölcsi felelősségét a korra, amelyben élt? És nem szülte-e ez a kor Savonarolát is? Ugyanaz a Flórenc hallotta a domonkos barát felháborodott mennydörgését, amelyben Machiavelli gúnyos mosolyát hordozta körül. Machiavelli hallotta is prédikálni a barátot, akinek erkölcsi emelkedettsége egyetlen rokon húrt sem rezegtetett meg lelkében. Csak bosszúságot tudott érezni a felett, hogy egy ilyen barát vezeti a város népét s bukása csak a megelégedés érzését kelti fel benne.

Egészen másként hat írónkra a Borgia Caesar egyénisége. Ez az emberbőrbe bujt fenevad csodálattal tölti el. Kétszer került hozzá követésbe. Egyszer éppen a Borgia pokoliságának tetőfokán, a sinigagliai mészárlás idején. Borgia Caesar a törbe csalt szövetségesek legyilkoltatása után éjjeli két óraker felkelteti Flórenc követét és ujjongva újságolja neki a történetet. Egy Shakespeare tollára méltó jelenet: Az elvetemült erőszak prototypusa, Borgia Caesar és a politikai kíméletlenség nagy theoretikusa, Machiavelli, a még gőzölgő hullák felett megbeszéli a világtörténelem egyik legnagyobb gaszágát! De tudósunk csodálatát nem hűtötte le semmiféle gyalázat. A hatalom szerzés genieje úgy fascinálta, mint a kígyó a madarat. Még flórenci kortársai is sokalták követjüknek e nagy gonosztevőért való lelkes érdeklődését és róla szóló jelentéseinek melegségét. Ami azonban nem akadályozta meg írónkat abban, hogy a Fejedelemben is az államművészet dicsfényével próbálja övezni az elvetemültség e geniejének homlokát. Ha Savonarola számára nem volt egy megértő hangja, egy percnyi részvéte, Borgia számára nem volt egy szikrányi undora, egy szemernyi megvetése. Ez elég sokat mond.

Csak naiv írók, rossz emberismerők, de mindenesetre rossz Machiavelli-ismerők agyában születhetett meg az a képtelen feltevés, hogy

a sinigagliai mézszárlás gondolata Machiavellitől származik s hogy ő sugalmazta volna azt Borgia Caesarnak. A történelmi tények is ellenemondanak, de kettejük közül nem Machiavelli befolyásolta a másikat, hanem a Borgia pokoli természete inspirálta a Fejedelmet. A kis Borgia inkább utálta volna a nagyot, de nem bámulta volna olyan csodálkozó, szinte áhítatos érdeklődéssel. Ez az elámulás inkább a nem annyira cselekvő, mint a cselekvést imádó elmélkedőre, a cselekvés theoretikusára vall, a cselekedni vágyás emberére, akit a biztoskezü, sohasem habozó, scrupulusokat nem ismerő, ellenfeleire kánya-módra lecsapó, eszükön messze túljáró gonosztevő-kalandor sikerei megbűvöltek, mint ahogy már a Castruccio Castracani életleírásában is kimutatta az ilyen természetek iránti csodálatát. Ezért bámulta Kyrost is és ezért kereste-kutatta a római sikerek titkát.

Machiavelli maga nem volt a sikerek embere. Környezetére nem tudott különösebben hatni. Nem volt suggestiv egyéniség. Kortársai képzelőtehetségét nem foglalkoztatta úgy, mint az utókorét. Innen van, hogy minden éleseszsége és buzgalma mellett is mindig csak másodrendű követésekkel bízták meg. Még ha fontosabb személyhez is került követésbe, mint a pápához, a francia királyhoz, vagy Borgia Caesarhoz, úgy az alkalom nem volt különösebben fontos, s csak húzás-halasztás, vagy előzetes puhatólódzás volt feladata. Jóllehet lelke mélyén a cselekvés tüze emésztette, az ő hatásának eszköze a toll. Sikereit nem tetteivel, hanem könyveivel érte el.

Kell-e fényesebb bizonyíték annál, hogy a Fejedelemről szóló munkája dedicatiójával akarja elfeledtetni a Mediciekkal köztársasági múltját — persze sikertelenül. Hány ember tudta elérni azóta, hogy kényelmesen álljon át egyik párt szolgálatából a másikba és felejtse el kényelmetlenné vált politikai múltját. De Machiavellinek nem sikerült. Megtanítja a világ politikai kalandorait, hogyan kell a hatalmat megszerezni és nem tudja magát egykori ellenfelei kegyeibe fogadtatni. Ország-világnak, császároknak és pápáknak szolgál tanáccsal, (egyik fejezetében még a tanácsadók számára is vannak tanácsai), de ő maga nem képes magát visszafogadtatni Flórenc szolgálatába. Ő, gyakorlatiasság nagy theoretikusa, ó ravaszság és csalfaság furcsa apostola, mily kevés álnokság és élelmeség lehetett benned, amidőn a magad dolgáról volt szó!

Más dolog a hatalmat megszerezni tudni és más dolog csak azt tudni, miként kell a hatalmat megszerezni. Hogy Machiavelli mennyire Csak az utóbbi tudta, s mennyire nem volt maga Borgia Caesarhoz hasonló, jól mutatja Don Michele-vel vallott kudarca is. Amidőn ugyanis Machiavelli megpróbálhatta régi tervének, az állandó hadseregnek, gyakorlati megvalósítását és fegyelmet igyekezett önteni rakoncátlan csapataiba, gondolt egy merészet és Borgia Caesarnak rettegett véreskezü pribékjét, a spanyol Don Michelet fogadta meg erre a célra. De amilyen félelmetesen vak eszköz volt ez a kegyetlenségéről híres pribék a nagy kalandor kezében, oly közönséges rakoncátlan condottiere lett belőle a Machiavelli keze alatt. Nem, Machiavelli nem volt Borgia Caesar, csak bámulója volt Borgia Caesarnak.

Sokan Machiavellit nagy praktikusnak tartják. Én nem tudom ezt

a felfogást osztani. A nagy praktikusok más fából vannak faragva. Ő praktikusnak túlelméleti és csak theoretikusnak túlságosan gyakorlati. Egészen véve van benne valami félszeg vonás, valami a helyüket meg nem talált géniék fajtájából, holott a nagy praktikusok mindig megtalálják helyüket.

De közel jutottunk hozzá, hogy mi is beleessünk a Machiavellivel foglalkozó íróknak abba a rendes hibájába, hogy Machiavelli furcsa érdekessége túlságosan magára vonja figyelmünket és hogy gyakran inkább az emberrel foglalkozunk, semmint tanaival.

Térjünk tehát ismét vissza Machiavellitől a Machiavelli könyveihez!

Ha Machiavelli erkölcstelenségét nem is mentheti korának romlottsága, az viszont igaz marad, hogy Machiavellit nem érthetjük meg, ha nem helyezük bele abba a sajátságos korbba, amelyben élt és viszont ezt a világot, amely őt körülvette semmi sem képes annyira megeleveníteni, mint az ő írásai. Végül is korunk és környezetünk bélyegét megannyian magunkon hordozzuk letörülhetetlenül. Rajta van az még a filozófus gondolatain is, aki viszonylag még leginkább szárnyal túl kora és nemzete határain, mert szemeit szereti elfordítani a múlt dolgokról és az örökkévalóságokra igyekszik azokat függeszteni. Az állambölcész a dolog természetete szerint mindig többet hordoz magán korának és nemzetének színeiből, mert az állam reálisabb és konkrétebb, elevenebb valami a pusztá gondolatnál és így aki az államról mondja el gondolatait, szükségképpen korhoz és nemzethez kötöttebb annál, aki a merő gondolkodásról gondolkodik.

Machiavellin különösen erős korának bélyege és földjének illata. Ő mindenki másnál többet visz magával földjének rögeiből, akkor is, amikor az elmélet szárnyait bontogatja. Ezért az állambölcész története e szempontból is nehéz helyzetben van, ha arról van szó, hogy tanításaiából mit helyezhet el tudománya örök igazságainak kincsházájában.

A Machiavelli Itáliája atomjaira volt töredeztve. Város város ellen, család család ellen, ember ember ellen állott harcban. Apró városkák apró intrikákat szőnek, máról holnapra váltakozó alkotmányok és kényurak alatt élnek. Kalandorok emelkednek fel a szennyes homályból hatalmas zsoldosokká és tűnnek el ismét. Néhány száz és olykor még kevesebb katona visel háborúkat. Pár forintos kölcsönökért folynak tárgyalások. Hihetetlenül zavaros kavarodása ez az Itália apró kényurak meg nem szűnő kicsinyes intrikáinak, hazudozásainak, óráról órára változó csoportosulásának, bomladozó és újra próbálkozó szövetkezéseinek, amelyek megtartására már megkötésük pillanatában épp oly kevéssé gondolt az egyik fél, mint amilyen kevéssé számíthatott arra, hogy meg fogja tartani a másik. Gyilkos és mérgek, összeesküvés és hitszegés rendes politikai fegyverek.

Ebben a világban forgott nyughatatlanul Flórenc követe; ennek prizmáján keresztül szóródtak szét az ókori történelem sugarai, amíg az ő szemébe értek. Ennek a világnak szólnak tanácsai.

A mi szemünknek ez az államrendszer a teljes anarchia képét mutatja, amelybe legfeljebb az által kerül bele nagyobb stílus, bár nem kisebb

felfordultság, hogy hol az egyik, hol a másik fél fordul segítségért hol az egyik, hol a másik európai nagyhatalomhoz, úgy hogy a francia király, a spanyol király és a német császár zsoldosainak dúlásai még fokozzák Itália általános zavarát.

Ennek a kornak lázas pulzusa lüktet a Machiavelli írásaiban.

Machiavelli Itáliájának ez a darabokra töredezettsége voltaképpen az egész politikát külpolitikává tette. Már Macaulay is kiemeli Machiavelli-ről szóló esszejében, hogy az akkori olasz államok sorsa inkább diplomatáik ügyességétől, semmint belső igazgatásuktól függött. Innen van, hogy Machiavellinek azok a fejtegetései különösen becsesek, amelyek a külpolitikára vonatkoznak. Már a római birodalom sikereit illető kutatásait is ez a külpolitikai vonás járja át. Erre a szempontra különösen képesítette követi működése is. A Fejedelem külpolitikai vonatkozásai is erős realizmusról tesznek tanúságot.

Szomszédok háborúja esetén — mondja a 21. fejezetben — nem jó semlegesnek maradni. Ha a viszonyok olyanok, hogy valamelyik fél győzelme esetén tartanunk kell a győzőtől, úgy azért nem jó a semlegesség, mert a győzőnek nem kellene a gyanús barátok, akik a bajban nem segítettek s a legyőzött pedig szintén nem áll melléd, mert te sem támogattad.

Igaz, ha az győz, aki mellé álltál, ezáltal csak még hatalmasabbá tette és így az ő befolyása alá kerülsz. De legalább le lesz neked kötelezve. Másfelől a győzelmek rendszerint nem is oly teljesek és zavartalanok, hogy a győzőnek semmi tekintettel sem kellene rád lennie. Ha viszont az a fél marad alul, akit te segítettél, úgy legalább ennek támogatásában részesülsz és részesévé válsz sorsának, amely ismét jóra is fordulhat.

Ha viszont a küzdő szomszédok egyikétől sem kell tartanod győzelmük esetére, úgy annál inkább teszed bölcsen, ha valamelyikük pártjára állasz. Mert így éppen annak a szomszédodnak a segítségével döntöd meg a másikat, akinek meg kellene azt mentenie, ha bölcs volna és aki győzelme révén a te hatalmadba kerül. Ez annál is inkább így áll, mert ilyen esetben lehetetlen, hogy az, akinek pártjára állasz, ne győzzön.

Amíg azonban nem kell, ne szövetezz nálad hatalmasbakkal, mert győzelmek esetén az ő hatalmába kerülsz; már pedig a fejedelem kerülje, hogy mások kegyétől függjön.

Az a háború igazságos, — mondja a Fejedelem 26. fejezetében, — amelyik szükséges és azok a fegyverek kegyesek, amelyek egyedüli remény-segeink.

Nagyon találóan jegyzi meg Réz Mihály Machiavelliről szóló mélyen járó tanulmányában (Budapesti Szemle, 1917. évf. 85. 1.): «Machiavelli oly elveket ajánl a belpolitikában, melyeknek követése a külpolitikában ma is kevésbé kivétel, mint szabály. Az önzés kíméletlensége, az erősebb joga, a mindenáron való uralom, ma is külpolitikai szabály. Az erőszak, a kijátszás, az adott ígéretek be nem tartása ma is mindennapi eszköze és azon diplomáciai fogások, melyekkel lepleztetnek, ethikai értékét aligha emelik.»

Mínthogy a Machiavelli korabeli olasz államtörmelék egész politikája a külpolitika, az örökös harc és háború, cselszövények, szövetségek és ellenszövetségek jegyében folyt le, a külpolitika eszközei átjárják a belsőt is, a külpolitika valósággal felszívja a belsőt. Ezért a Machiavelli tanácsai nem találnak sehogysem viszonylag nyugalomban élő nagy birodalmak belső életére. De sok igazságot tartalmaznak az államközi politikára nézve. Vagyis tudni kell Machiavellit olvasni. Tudnunk kell tanulni tőle.

Tekintetének ez a külpolitikai irányzottsága, a reális hatalmi viszonyok nagy jelentőségének kellő értékelése vezette Machiavelli érdeklődését a hadászati kérdések felé. Tudta, hogy az állam kifelé annyit ér, amennyit fizikai erejének nyomatékával biztosítani tud elhatározásaiból. Külpolitikai messzélés és katonai erő, ez az a két pillér, amelyre az államot fektetni kívánja s valóban jobb alapokat ma, ötödfélszáz esztendő múltán sem jelölhet meg egy állambölcsész. Az állam fegyveres erejének szervezetéről s annak használatáról külön kötetet is írt; de mindenik politikai munkáját keresztül-kasul szövik hadtörténeti és hadszervezeti kérdések tárgyalásai. «Minden állam fundamentuma a jó hadsereg, mondja Elmélkedéseiben (III., 31). Ahol ez hiányzik, ott nem lehet sem jó törvény, sem bármi egyéb jó dolog.» «Viszont ahol jó a fegyver — visszahangozza a Fejedelemben (12. fej.) — már csak ezért is jó a törvény.» A zsoldos seregek rendszerét nem győzi kárhozatni. Ezt a rendszert okolja Itália hanyatlásáért, erre vezeti vissza a római birodalom összeomlását is. A zsold nem elég ahhoz, hogy a zsoldos meg akarjon halni érted. Ha gyáva, neked rossz, Inert elveszted a csatát; ha győz, neked rossz, mert vagy attól kell félned, hogy ellenségedhez pártol, vagy attól, hogy ő maga jó ellened. (Fejed. 12. fej.) Ugyanez áll az idegen segédhadakról. Saját fegyverek híján nincsen biztos trón. (13. fej.) Ezért ne szűnjék meg a fejedelem a háborúra gondolni. A hadtudomány legyen a mestersége. Elsősorban katona legyen. A hadviselés követelményei szempontjából magasztalja (Elmék. I. 34) a római diktátorság intézményét is, mint Róma nagyságának egyik eszközét.

* * *

Machiavelli hibái szembeötlők és eléggé ismeretesek. Az államtan klasszikusaitól azonban nemcsak úgy tanulunk, ha hibáikat elkerülni igyekszünk, hanem elsősorban azáltal, ha megtanuljuk, miben kell őket követnünk. Ha Machiavellire nézve vetjük fel ezt a kérdést, hogy mivel gazdagította tudományunk érckészletét, azt kell felelnünk, hogy jelentősége nem valamelyik különleges tételében rejlik, hanem államnézésének realitásában, az állam fontosságának meglátásában, történelmi felfogásának államiasságában, politikai realizmussal való átitatottságában.

Ha Machiavelli számos tétele nem is állja meg a bírálatot, ha gyakran elhamarkodottak is általánosításai és legtöbbször csak bizonyos megszorításokkal igazak; ha sokszor a saját kora különleges igényeihez szabta is tanításait, egy nagy érdeme elvitázhatatlan: megtanít bennünket az államférfi szemével nézni az államot; a politika szempontjából vizsgálni és elemezni a történelmet. Nem ismerek egy második író, aki ennyire a

politikus szemével tudta volna nézni a történelmet és aki annyira megtanítana bennünket elemzéseivel, hogy az események külszíne és a jogi formások mögött a politikailag fontos szempontokra, az erőtényezőkre, a hatalmi viszonyokra irányozzuk tekintetünket. A dolgokat sohasem önmagukért és önmagukban, hanem csak állami vonatkozásukban látja. A vallásból például semmit sem lát meg, mint annak politikai vonatkozásait (Elmélk. I. 11), a nagy államférfi politikai értékét senki sem érezte meg világosabban; a hadviselés és katonáskodás rendszereinek politikai értéke különösen érdekelte, a morálra ritkán tér rá, de ha észreveszi, csak a kormányzat segédeszközeként veszi számba. (Elmélk. I. 17.)

Könnyű uralkodni — úgymond (Elm. I, 55) — azokban az államokban, amelyek lakossága vallásos és jó erkölcsű. Ahol az erkölcsök hiányzanak, nem sok jót várhatunk. Így nem sok jót vár a korabeli Itáliától, Franciaországtól és Spanyolországtól. Németországban ellenben még széltében van vallás és erkölcs; innen annyi szabad város.

Ha e városok valamelyikének pénzre van szüksége, — mondja Machiavelli, — a hatóság elrendeli, hogy minden polgár fizesse be jövedelmének egy vagy két százalékát. Erre mindenikük megjelenik az adószedő előtt és esküt téve, hogy annyit fog fizetni, amennyivel tartozik, tanúk nélkül egy zárt perselybe helyezi el azt az összeget, amelynek fizetésére magát lelkiismerete szerint kötelezettnek tartja.

A morális nagyságot is csak akkor értékeli, ha az állam nagyságát szolgálja. Így bámulni tudja a római hadvezéreket, akik szegénységben éltek s minden gazdagságot az államnak szereztek meg; bámulja őket, de csak mint polgárokat, akiket hadseregük élén gondolkodásuk emelkedettségében semmi sem tudott rettenteni és akik a magánéletbe visszatérve takarékosan éltek, kicsi vagyonukat gondozva, a hatóságoknak engedelmességgel s tisztelve fellebbvalóikat.

Keze alatt megelevenedik és újból politikává válik a történelem. «Fű kizöldül ó sírhanton, bajnok ébred hősi lanton.» Az ő útmutatása szerint bele látunk a régi államok gépezetébe. Ennek az államnézésnek művészetében rejlik az ő igazi eredetisége és nagysága. Machiavellit, néhány általános tételre redukálni akarni annyit tesz, mint Machiavellit félreérteni. Miként a jogtanítás feladata elsősorban nem az, hogy a paragrafusok rendelkezéseit véssé emlékezetünkbe, hanem az, hogy megtanítsa arra, amit jogász gondolkodásnak szoktunk mondani, hogy megtanítsa a kérdéseknek a jogász szempontjából való helyes feltevésére és a megoldás mikéntjére, úgy az államtudomány nem legutolsó feladata megtanítani a politikai gondolkodásra; megtanítani a kérdésnek politikailag helyes feltevésére, az állam meglátására, az államférfi munkájának helyes értékelésére, szóval az államis gondolkodásra.

Napjainkban, amikor az államról szóló irodalom annyira kedveli a simplista doctrinair tanokat, amelyek néhány egyszerű formulára redukálnák az államok életét és a történelem útjait, amidőn pacifizmus, szocializmus, anarchizmus, kommunizmus, történelmi materializmus és egyéb szociológiai iskolák vetekednek egymással ilyen állítólagos törvényszerűségek és tendenciák kitalálásában s amidőn ezek könnyű terje-

dése széles körök államnézését rontja meg és ferdíti el, minden hibái mellett is egészségesebb szemléletet kelthet bennünk Machiavelli realizmusa, amelyből megtanulhatjuk, hogy irreális formulák helyett a nagy nemzetek és a nagy államférfiak politikai praxisán, a történelem példáinak politikai elemzésével élesítsük szemünket korunk politikájának megértésére.

Ilyen, a politikára nevelő elméje voltaképpen igen kevés volt az emberiségnek és ez a jellemző politikai bélyeg teszi eredetivé és első sorban értékessé Machiavelli írásait. Ennyire a politikától átitatott lelkületet az államtudomány történelme alig mutathat fel másodikat. Ebben az értelemben válik helyessé a sírfelirat a Santa Croce-ben: Tanto nomine nullum par elogium. Az állam töltötte be Machiavelli gondolkodásának minden rezzelését. Ha Emerson módjára az emberi szellem képviselői iőzé fel akarnók venni a politikust — és e nélkül a képviselők sorozata bizonyára nem volna teljes — ezt csak Machiavelli elemzésével volna igazságos tennünk. Ő a politikus par excellence.

Miként a méh a mérges virágból is szűr mézet, úgy az államtan történetírója a renaissance e mérges virágaiból, a Machiavelli könyveiből is jegyez ki igazságokat. Egyfelől nem szűnhet meg Machiavellit cáfolni, másfelől nem szűnhet meg tanulni tőle.

Így megvalósul a Machiavelli életének álma: Itália is egységes és ha a Mediciek ki is tették hivatalából, az emberiség szolgálatába fogadja Flórenc követét. Bacon, Bodin, Nagy Frigyes, Montaigne, Voltaire, Bayle, Fichte, Macaulay, Gobineau s mások elvitatkoznak vele; államférfiak és gondolkodók figyelnek szavára — mint egykoron a kiválasztottak köre a Rucellai-ék kertjében.

Somló Bódog.